

Тематичний розділ: Механізми державного управління

УДК 351.862.4:659.1

А. Л. Помаза-Пономаренко

д.держ.упр., с.д., начальник наукового відділу Національного університету
цивільного захисту України

A. L. Pomaza-Ponomarenko

Doctor of State Administration, PhD, head of the scientific department of the
National University of Civil Defense of Ukraine

РОЗВИТОК ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ У ВОЄННИЙ І ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОДИ

DEVELOPMENT OF TOURISM IN UKRAINE DURING THE WAR AND POST-WAR PERIODS

У статті проаналізовано наукові засади щодо визначення напрямів і перспектив розвитку туризму в Україні як у воєнний період, так і в післявоєнний. Обґрунтовано заходи державної політики, необхідні для забезпечення розвитку туризму на вітчизняних теренах. Ці заходи передбачають упровадження оновленої Стратегії розвитку туризму та курортів України в межах двох перспективних напрямів. Доведено, що першим напрямом є стимулювання розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні. Це зумовлено значним і тривалим впливом дестабілізуючих факторів: пандемією COVID-19 і зовнішньою агресією проти України. З'ясовано, що для забезпечення розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні необхідним є вирішення проблемних питань, які кристалізувалися останніми роками та зумовлені дією низки факторів. Серед них виокремлено економічні, інфраструктурні, етно-соціальні, фактори туристичного попиту, фактори

історичного розвитку туризму, інформаційні, освітньо-кадрові, адміністративно-управлінські та ін. Зважаючи на те, що санаторно-курортний туризм є підвидом лікувально-оздоровчого, здійснено аналіз в регіональному розрізі стану розвитку ринку послуг санаторно-курортних закладів. Визначено регіони донори та реценієнти для розвитку санаторно-курортного туризму. Другий напрям передбачає створення умов для стимулювання розвитку темного туризму в Україні. З'ясовано, що цей напрям поширений за кордоном, зокрема, у Великій Британії, Румунії, Іспанії, Республіці Польща та ін. Щодо України, то її, на жаль, знають за кордоном здебільшого за подіями, які відбулися в Чорнобилі в 1986 році. Особливого поширення дана обставина отримала у 2019 році. Проте сьогоднішня негативність закордонного сприйняття України, що наразі підсилюється війною, також може стати її візитівкою, яку можливо комерціалізувати.

Ключові слова: державна політика, туризм, безпековість, воєнний і післявоєнний періоди.

The article analyzes the scientific basis for determining the directions and prospects of the development of tourism in Ukraine both during the war period and in the post-war period. The measures of state policy necessary to ensure the development of tourism on the domestic territory are substantiated. These measures provide for the implementation of the updated Strategy for the Development of Tourism and Resorts of Ukraine within two prospective directions. It has been proven that the first direction is the stimulation of the development of health tourism in Ukraine. This is due to the significant and long-term impact of destabilizing factors: the COVID-19 pandemic and external aggression against Ukraine. It has been found that to ensure the development of health tourism in Ukraine, it is necessary to solve problematic issues that have crystallized in recent years and are caused by a number of factors. Among them, economic, infrastructural, factors of tourist demand, factors of the historical development of tourism, informational, educational-personnel, administrative-management, etc. are singled out. Taking into account the fact that

sanatorium-resort tourism is a subspecies of health-remedial tourism, an analysis of the state of development of the market of services of sanatorium-resort establishments was carried out in a regional section. Donor and recipient regions for the development of sanatorium tourism have been determined. The second direction provides for the creation of conditions for stimulating the development of dark tourism in Ukraine. It was found that this direction is widespread abroad, in particular, in Great Britain, Romania, Spain, the Poland, etc. As for Ukraine, unfortunately, it is known abroad mostly for the events that took place in Chernobyl in 1986. This circumstance became especially widespread in 2019. However, today's negative perception of Ukraine abroad, which is currently being strengthened by the war, can also become its business card, which can be commercialized.

Keywords: *state policy, tourism, security, war and post-war periods.*

Постановка проблеми. Розвиток туризму в Україні останніми роками ускладнювався через вплив низки зовнішніх і внутрішніх чинників. Серед останніх варто вказати на ті, що були неочікуваними для нашої держави, зокрема, зовнішні фактори. Відтак, вони вимагали та продовжують вимагати застосування новітніх інструментів державної політики, що мають забезпечити сьогодні мінімальне функціонування туристичної сфери, а у післявоєнний період – її стабільний розвиток. Ураховуючи положення науки державне управління, можемо наполягати на необхідності розгляду цих факторів і перспектив розвитку туризму в Україні за умови корегування їхнього (факторів) впливу. Крім того, вони потребують детального розгляду з позиції наукового визначення ролі держави в гарантуванні безпековості туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню та розв'язанню проблем державного регулювання у сфері туризму присвячені наукові роботи О. Ахмедової, О. Білотіла, І. Валентюк, А. Горецького, С. Домбровської, І. Лопушинського, В. Папп, І. Парубчака, Н. Рибальченко, Е. Щепанського та ін. [2; 3]. Не применшуючи напрацювань учених, відзначимо, що необхідним є обґрунтування науково-методологічних засад щодо розвитку туризму з

урахуванням впливу деструктивних факторів на нього. Серед них особливої актуальності набуває зовнішня агресія проти України. Проте відсутнє комплексне наукове бачення щодо масштабів впливу війни на її туристичну сферу й особливостей розвитку в середньо- і довгостроковій перспективі. Отже, **метою** статті є визначення перспектив розвитку туризму в Україні у воєнний і післявоєнний періоди.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до сучасних реалій державна політика у сфері туризму України має реалізовуватися в умовах реформування, а також в умовах виникнення нових загроз і негативних позасистемних факторів. Їхню дію складно спрогнозувати та скорегувати, але можливо зреалізувати, зокрема, під час удосконалення правового підґрунтя цього реформування, яке (підґрунтя) відзначається стратегічністю. Окремого системного науково-теоретичного дослідження потребують виклики та загрози впровадження реформи туристичної сфери в Україні під час реалізації Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 р. [4]. Таке дослідження особливо є актуальним з позиції формування безпеки туризму в Україні.

Як відомо, туризм типологізують залежно від мети подорожі. Останніми роками через поширення пандемії COVID-19 заактуалізувалися питання щодо стимулювання розвитку у світі загалом і в Україні зокрема саме соціально орієнтованих видів туризму. Серед них варто виокремити лікувально-оздоровчий, екологічний, сільський (зелений), е-туризм, спортивний та ін.

Через зовнішню агресію проти України збільшилася кількість постраждалих осіб як військових, так і цивільних. Вони потребують лікування, реабілітації й відновлення їх фізичного та/або психоемоційного стану. Уважаємо, що на сучасному етапі функціонування України та в перспективі розвиток лікувально-оздоровчого туризму набуватиме все більшої актуальності. Лікувально-оздоровчий туризм може бути спрямований на внутрішніх туристів й іноземців. У той же час, реалії України наразі такі, що її туристичний потенціал може забезпечити насамперед задоволення рекреаційних потреб власних громадян, але не іноземних. З метою уникнення

розпорошеності в сприйнятті матеріалу особливості стимулювання розвитку в'їзного туризму на вітчизняних теренах розглянемо в роботі далі.

Варто зазначити, що на офіційному рівні відокремлення медичного та лікувально-оздоровчого туризму відбулося в Стратегії розвитку туризму та курортів в Україні на період до 2026 року [4]. Звісно, лікувально-оздоровчий туризм є більш узагальнюючим поняттям і включає в себе «медичний туризм» і «оздоровчий туризм», що виступають як субкатегорії.

На лікувально-оздоровчий туризм впливає чимала кількість чинників, що можуть сприяти або обмежувати його розвиток. До цих чинників варто віднести такі: 1) основні (природні, соціально-культурні, економічні та ін.); 2) додаткові, без яких туризм не здатний розвиватися ефективно (підприємництво та інформаційний чинник). У той же час, як бачимо, поза увагою залишаються чинники, що є важко прогнозованими та регульованими, зокрема, військові, збройні, суспільно-політичні та інші конфлікти.

Щодо України, то в її межах розвиток лікувально-оздоровчого туризму характеризується природно-ресурсними факторами, що поєднуються з важко прогнозованими та регульованими чинниками. У продовження відзначимо, що природно-ресурсні фактори представляють собою природні туристичні ресурси (поєднання особливостей рельєфу, клімату, гідрографії, рослинного та тваринного світу, ландшафтів). На території України наявні всі види рекреаційних ресурсів (бальнеологічні, грязьові, кліматичні тощо), необхідні для функціонування закладів із надання лікувальних й оздоровчих послуг туристам. Наявність таких ресурсів покращує імідж нашої держави, роблячи її привабливою для розвитку туризму, починаючи з середини. Рекреаційна активність в Україні може здійснюватись на площі близько 9,1 млн. га (15% усієї її земельної площі). На жаль, для забезпечення розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні необхідно вирішити низку проблемних питань. Аналіз наукових напрацювань [1] дає підстави визначити серед цих проблемних питань ті, що пов'язані з впливом таких чинників:

- 1) економічних, які роблять нашу державу непривабливою для туристів,

оскільки на її теренах наявні інфляція, відсоткові ставки, коливання реальних обмінних курсів валют, низький рівень доходів громадян, високі ціни, нестабільність в економічному розвитку;

2) інфраструктурних, що вказують на недосконалий стан транспортних шляхів, об'єктів розміщення, харчування та розваги туристів в Україні;

3) етно-соціальних, що вказують на демографічну кризу в Україні, її соціальну трансформацію, посилення міграційних процесів, урбанізацію тощо;

4) факторів туристичного попиту, що дозволяють визначити внутрішні та міжнародні туристичні потреби, а також особливості його задоволення в процесі обслуговування;

5) факторів історичного розвитку туризму, що дають змогу визначити тривалість, інтенсивність й етапи туристичного освоєння територій;

б) адміністративно-управлінських, які передбачають недосконалість вітчизняного законодавства у сфері туризму, структури адміністративного управління туристично-рекреаційною діяльністю територій;

7) інформаційних, що пов'язані насамперед із туристичним іміджем України, що подекуди не відзначається позитивною роллю;

8) фактори інновацій та бізнесових ініціатив (що, на жаль, так і не забезпечили створення комплексу туристично-рекреаційних програм, нової спеціалізованої інфраструктури тощо);

9) фактори освітньо-кадрового забезпечення (на жаль, в Україні ще не розвинута спеціалізована початкова, середня, вища освіта, потребує поліпшення якості підготовки здобувачів вищої освіти, а також система підвищення кваліфікації, необхідний резерв трудових ресурсів та ін.).

До речі, у 2017 р. в Україні функціонувало 11 386 лікувально-оздоровчих закладів з них [1]. І щорічно кількість таких закладів поступово зменшується. Станом на кінець 2020 р., у структурі закладів лікування питома вага припадає на дитячі заклади відпочинку – 81,9%. Найменшою є кількість санаторіїв і пансіонатів з лікування – 2,7%, санаторіїв і профілакторіїв – 0,5%, оздоровчих закладів (1-2 денного перебування) – 0,10%, останнє місце займають

бальнеологічні заклади лікування – 0,01% [там само]. З точки зору рекреації цінними є заклади, які знаходяться на території національних парків.

Підкреслимо, що для повної характеристики стану розвитку лікувально-оздоровчого туризму в Україні слід розглянути його регіональні особливості. У цьому контексті необхідним є визначення розвитку санаторно-курортного господарства у всіх регіонах України, який становить один із пріоритетних напрямів лікувально-оздоровчого туризму. У 2020 р. у приватній власності знаходилось близько 70% об'єктів санаторно-курортного комплексу України, у державній та комунальній – 30 % [там само].

Унаслідок стандартизації досліджуваної системи значень за середнім квадратичним відхиленням може бути отримано матрицю розміром 25×14 нормованих показників. На основі цих значень варто визначити евклідову відстань регіонів до центру, яка позиціонується як інтегральна оцінка розвитку регіонального ринку послуг санаторно-курортних закладів [3].

На рис. 1 представлено ранжування регіонів України у спадному порядку за результатами інтегрального оцінювання розвитку ринку послуг санаторіїв (Львівська – С_12; Одеська – С_14; Запорізька – С_7; Херсонська – С_20; Вінницька – С_1; Дніпропетровська – С_3; Полтавська – С_15; Луганська – С_11; Закарпатська – С_6; Київська – С_9; Кіровоградська – С_10; Харківська – С_19; Миколаївська – С_13; Хмельницька – С_21; Черкаська – С_22; Чернівецька – С_23; Івано-Франківська – С_8; Тернопільська – С_18; Волинська – С_2; Донецька – С_4; Рівненська – С_16; Житомирська – С_5; Сумська – С_17; Чернігівська – С_24; м. Київ – С_25). Крім того, візуалізовано осереднені нормовані значення за кожною підсистемою показників у регіонах [3].

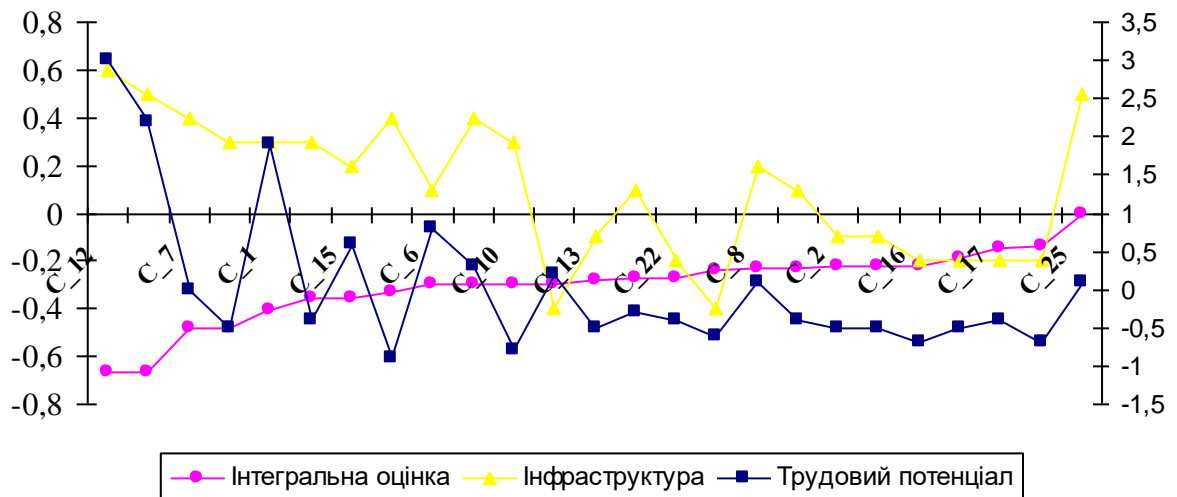

Рис. 1. Усереднені нормовані значення за показниками інтегральної оцінки розвитку ринку послуг санаторно-курортних закладів в регіонах України, 2022 р. (складено на підставі [1; 3] до 24.02.2022 р.)

Місткість кластерів збільшується із підвищенням їх порядкового номера (табл. 1). При цьому, якщо на 2 і 3 кластер припадає 4,0% і 12,0% регіонів країни відповідно, то частка двох останніх кластерів складає 60% [3].

Таблиця 1

Розподіл регіонів України за рівнем розвитку ринку послуг санаторно-курортних закладів, 2022 р. (складено на підставі [1; 3] до 24.02.2022 р.)

Номери кластерів	Кількість регіонів у кластері	Регіони України
1	2	Львівська, Одеська
2	1	м. Київ
3	3	Вінницька, Закарпатська, Полтавська
4	4	Запорізька, Івано-Франківська., Київська, Харківська
5	7	Волинська, Донецька, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Хмельницька, Чернівецька
6	8	Дніпропетровська, Житомирська, Кіровоградська, Луганська, Тернопільська, Херсонська, Черкаська, Чернігівська

Співвіднівши отримані кластери з порядковими рангами, визначено

середній порядковий ранг регіонального розвитку ринку послуг санаторно-курортних закладів [3] (2.1):

$$(6 \times 2 + 5 \times 1 + 4 \times 3 + 3 \times 4 + 2 \times 7 + 1 \times 8) : 25 = 2,25 \quad (2.1)$$

Середній центрований ранг в даному випадку становить [3] (2.2):

$$2,25 - (1+6) : 2 = - 0,98 \quad (2.2)$$

Від'ємне значення середнього центрованого рангу свідчить про те, що узагальнена оцінка регіонального розвитку послуг санаторно-курортних закладів України станом на початок 2022 р. є негативною. Для оцінювання асиметричності регіонального розвитку ринку послуг санаторно-курортних закладів може бути розраховано квадратичний коефіцієнт варіації. Його значення лише за коефіцієнтом використання місткості санаторіїв (25,3%) не перевищує критичного рівня. У межах від 72,5% до 97,9% квадратичний коефіцієнт варіації лежить для трьох показників: кількість санаторіїв; кількість дітей у віці 0-17 років, що перебували у санаторіях; середньооблікова кількість штатних працівників у санаторіях. Це дозволяє зазначити, що розвиток регіонів України за індивідуальними показниками ринку послуг санаторно-курортних закладів є неоднорідним [3].

Оцінюючи територіальну диспропорційність показників інфраструктури, варто зазначити, що відрив Львівської й Одеської областей за часткою окремих показників (кількість – 13,6% та 10,0%; загальна площа – 11,5% та 9,9%; кількість ліжок (місць) – 16,8% та 17,7%) пояснюється розвинутою мережею санаторно-курортних закладів в усталених рекреаційних зонах. Адже природні ресурси (клімат, мінеральні води, лікувальні грязі тощо) у поєднанні з таласотерапією, дієтотерапією, фізіотерапією, медикаментозним лікуванням та ін. є необхідними для лікувально-оздоровчої роботи санаторіїв [там само].

Розгляд діяльності санаторно-курортних закладів у регіонах України дозволив виявити таке: фактори їх активізації визначаються її природно-рекреаційним потенціалом. Із застосуванням статистичного інструментарію

можна визначити 6 кластерів за рівнем розвитку ринку санаторних послуг (I – Львівська й Одеська обл., II – м. Київ; III – Вінницька, Закарпатська та Полтавська обл., IV – Запорізька, Київська, Харківська й Івано-Франківська обл.; V – Волинська, Донецька, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Хмельницька та Чернівецька обл.; VI – Дніпропетровська, Житомирська, Кіровоградська, Луганська, Тернопільська, Херсонська, Черкаська й Чернігівська обл.). Загалом ринку послуг санаторно-курортних закладів у регіональному зрізі притаманні диспропорційність і неоднорідність [3].

Безперечно, що жорсткі карантинні обмеження, запроваджені в Україні (як і в більшості країн світу) у 2020–2021 рр., негативно позначилися на роботі практично всіх закладів розміщення туристів, у т.ч. тих, що надавали лікувально-оздоровчі послуги. Деякі з цих закладів повністю припинили свою діяльність. Складності додає зовнішня агресія проти України, що унеможливило поступове відновлення туристичних потоків. Таким чином, для України актуальним завданням є вирішення вищезазначених проблем у сфері туризму шляхом стимулювання розвитку такого його підвиду, як лікувально-оздоровчого. Важливість цього завдання підкреслюється вимогами часу та українського суспільства.

На цій підставі можемо відзначити, що існує необхідність в оновленні чинної Стратегії розвитку туризму та курортів України [4] у напрямку створення сприятливих умов для розвитку лікувально-оздоровчого туризму, та індустрії туризму загалом. Це слід зробити з метою заохочення інвестицій в розвиток індустрії туризму, шляхом створення сприятливих умов, через спрощення й гармонізацію валютного, митного, податкового та інших видів законодавства. Крім того, довгі роки в Україні не наважувалися модернізувати рекреаційну інфраструктуру (зокрема, лікувально-оздоровчого спрямування) відповідно до вимог міжнародних стандартів. Однак наразі для цього є всі підстави, слід відшукати необхідні можливості та ресурси. Адже зовнішня агресія зумовила окупацію певних рекреаційних територій, а також руйнацію певної рекреаційної інфраструктури. Відтак, нашій державі не варто опускати

руки, а скористатися з негативних наслідків такої агресії проти неї на власну користь. Власне, за останніми оцінками, збитки докільню України від війни становлять 1,35 трлн гривень [5]: 1) близько 183 тис. м² ґрунтів забруднено небезпечними речовинами, а 2,3 млн м² земель засмічено; 2) 23,3 тис. га. лісів випалено, частину з них втрачено назавжди; 3) 200 тис. км² території потребуватиме розмінування; 5) окуповано 8 заповідників, 10 національних природних парків, а також 2,2 тис. родовищ з енергоресурсами, металами та мінералами (до речі, на суму не менше ніж 12,4 трлн доларів).

У продовження відзначимо, що ще одним з негативних наслідків зовнішньої агресії проти України, яким необхідно скористатися, є промоція зруйнованих територій, об'єктів тощо. Реалізація таких заходів вимагає розкручування власного бренду темного туризму. На жаль, Україну знають за кордоном здебільшого за подіями, які відбулися в Чорнобилі в 1986 році. Особливого поширення дана обставина отримала через знятий однойменний серіал (у 2019 році). Проте сьогоднішня негативність закордонного сприйняття України, що наразі підсилюється війною, також може стати її візитівкою, яку можливо комерціалізувати.

Як відомо, за кордоном поширено також темний туризм, а саме: 1) у Великій Британії вартість «темної» екскурсії становить від 10 до 50 фунтів стерлінгів (близько 2 тис. грн.); 2) в Іспанії вартість «темної» екскурсії становить від 60 євро (близько 3 тис. грн.); 3) у Республіці Польща вартість «темної» екскурсії становить від 12 до 50 злотих (близько 350 грн.); 4) у Румунії вартість «темної» екскурсії становить від 10 до 40 лей (до 280 грн.). До речі, в Україні вартість «темної» екскурсії становить від 175 грн.

Висновки. Отже, уважаємо, що має місце ланцюгова парадигмальність, яка полягає у такому: 1) ефективність забезпечення розвитку туризму залежить від результативності державної політики; 2) з метою підвищення результативності її реалізації в цій сфері слід оновити відповідну загальнодержавну стратегію. Ця парадигмальність також передбачає забезпечення розвитку у воєнний період лікувально-оздоровчого туризму, а в

післявоєнний період ще й темного туризму. Для цього Україна має значний природно-рекреаційний потенціал, особливо в західному та південному регіонах. Виявлено, що за показником зайнятості в структурі комплексу перші сходинки займають дитячі та дорослі санаторні заклади. Ця закономірність вказує на те, що такі заклади стаціонарного відпочинку потребують особливої участі з боку державного та недержавного векторів з метою забезпечення покладених на них завдань. Зважаючи на скорочення кількості туристів в останні роки, що насамперед спричинено пандемією COVID-19, зовнішньою агресією проти України, сучасний стан її санаторно-курортного комплексу може бути оцінений як нестабільний, але перспективний. Відтак, існує необхідність у приведенні матеріально-технічної бази таких закладів, асортименту й якості послуг відповідно до світових стандартів, що підвищить туристичну конкурентоспроможність України.

Список використаних джерел:

1. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Домбровська С.М., Помаза-Пономаренко А.Л., Рибальченко Н.П. Туризм і право на нього в контексті гарантування безпеки: монографія. Харків: НУЦЗУ, 2022. 272 с.
3. Козоріз Ю.М. Розвиток лікувально-оздоровчого туризму в Україні стан та перспективи. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/11644/1/%D0%9A%D0%BE%D0%B7%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B7%20%D0%AE.%D0%9C..pdf>.
4. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/>.
5. Природа та війна: як російська агресія вплинула на довкілля (08.11.2022 р.). URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/08/infografika/suspilstvo/pryroda-ta-vijna-yak-rosijska-ahresiya-vplynula-dovkillya/>.